

Auteur: Dr. C.F. van Beusekom, oud-directeur van Staatsbosbeheer.

Voordracht gehouden op strikt persoonlijke titel, voor de Stichting Welzijn Grote grazers, op 29 maart 2014 te Hengelo.

STAATSBOSBEHEER IS DE WEG KWIJT

Inleiding

In de Oostvaardersplassen speelt zich iedere winter een drama af, onder verantwoordelijkheid van het gerespecteerde Staatsbosbeheer (SBB) en zijn politieke bazin, Sharon Dijkma. Het gaat om het gestuurd laten verhongeren van grote aantallen paarden, herten en runderen. Deze vorm van dierenmishandeling wordt ons door de betrokken deskundigen en beheerders verkocht als de normaalste zaak van de wereld. Sterker, als het hoogste goed! **Het sterfhuis Oostvaarderplassen wordt namelijk met trots gepresenteerd als Nederlands mooiste natuurontwikkelingsproject. “Het doel van dit project is,” zo lezen we op de website van SBB, “natuurlijke dynamiek de ruimte te geven. Natuurlijke processen zijn leidend. De natuur kiest haar eigen weg. Precies dat maakt de Oostvaardersplassen zo’n uniek gebied.” Imponerende bezwingingen, gevolgd door wervende kreten: “Maak kennis met het Nederland van duizenden jaren geleden.” De realiteit wordt paradijselijk ingekleurd: “Met elkaar leven de dieren hier een natuurlijk leven, in een gebied waar de natuur het voor het zeggen heeft.”** Ook de zeer succesvolle propagandafilm “De nieuwe wildernis”, draagt haar steentje bij. Verbaal en visueel geweld. Je denkt, wie is hier nu eigenlijk gek? Wie durft de zeepbel nog door te prikken?

Er is iets fout gegaan met de grote grazers in de Oostvaardersplassen? Maar wat? Ik wil het probleem benaderen van de ecologische kant. Het heersende regiem wordt immers met ecologische argumenten onderbouwd en verdedigd. Ik ben niet blind voor de ethische argumenten, het welzijn van de grote grazers. Maar die stuiten meestal af op het zogenaamd wetenschappelijke verhaal. De Oostvaardersplassen zijn door enkele ecologen tot puur natuur verklaard en natuur, zoals zij zeggen, moet haar gang kunnen gaan en is nu eenmaal niet zachtzinnig. Sterfte hoort er gewoon bij en het wordt tijd dat het Nederlandse publiek daar aan gaat wennen.

Hoe natuurlijk is de natuur in de Oostvaardersplassen?

Wat is een natuurlijk ecosysteem? Een natuurlijk ecosysteem (natuurlijke levensgemeenschap) bestaat uit het geheel van spontaan voorkomende planten en dieren in een gegeven ruimte waar ze leven en sterven, in wisselwerking met elkaar en met bodem, lucht en water. Ecosystemen komen voor op alle schaalniveaus, van heel klein (een vierkante meter bodem, een vijvertje) tot heel groot (de Oostvaardersplassen bijvoorbeeld). Ze zijn niet statisch. Alle ecosystemen veranderen of fluctueren in de tijd. Sommige doen dat heel traag, ze zijn relatief stabiel, andere juist heel snel, die zijn meer dynamisch. De kern van alle ecosystemen wordt gevormd door voedselketens: eten en gegeten worden. De plantengroei vormt de basis voor al het dierenleven, via de planteneters, kleine

en grote. Dat loopt van bladluizen, rupsen, bijen, meikevers, mussen, muizen en konijnen tot ganzen, reeën, herten en runderen. Deze planteneters dienen op hun beurt tot voedsel voor diereneters. Denk aan spinnen, insectenetende vogels, vleermuizen, uilen, valken, vossen, wolven en beren, maar vergeet ook niet de opruimers, consumenten van dode dieren. Al deze deelnemers aan het ecosysteem spelen er een rol in, ze verkeren met elkaar in een dynamisch evenwicht. In een niet gestoord ecosysteem hebben veel verschillende deelnemers op verschillende niveaus hun plaats; er is veel biodiversiteit. In het natuurbeheer is het de kunst om te zorgen dat ecosystemen intact blijven, dat ze niet ontsporen. Dat gebeurt bijvoorbeeld als één of enkele soorten de kans krijgen om te gaan woekeren ten koste van andere soorten, vaak bij gebrek aan natuurlijke vijanden. Denk aan de processierups die soms hele eikenbossen kaalvreet. Het gebeurt ook wanneer de mens bepaalde soorten een voorkeursbehandeling geeft. Denk aan de boer en zijn koeien. Al het gras gaat naar de koeien; voor wilde diersoorten is op de boerderij niet veel plaats meer (maar dan spreken we al niet meer van een natuurlijk ecosysteem). De Oostvaardersplassen daarentegen zijn een natuurlijk ecosysteem in ontwikkeling, potentieel rijk aan biodiversiteit, maar wel binnen randvoorwaarden die door de mens zijn bepaald: De inrastering van het gebied, de waterhuishouding en natuurlijk de keuze en de inzet van grote grazers. En helaas, **juist bij die grote grazers wringt de schoen. Bij gebrek aan natuurlijke vijanden of uitwijkmogelijkheden zijn ze gaan “woekeren” ten koste van de rest van het ecosysteem. Grof gezegd bestaat dat nu uit niet veel anders dan gras en grazers: Een ecosysteem, jazeker, maar een hoogst kunstmatig en zwaar gestoord ecosysteem. En dat brengt Staatsbosbeheer aan de man als “het Nederland van duizenden jaren geleden.”**

Geschiedenis

Het lijkt me goed om de wording van het Oostvaardersplassenproject in het kort te schetsen. Hoe en wanneer dat project is ontstaan en welke fasen het heeft doorlopen tot op de huidige dag. De Oostvaardersplassen liggen op het diepste punt van de voormalige Zuiderzee. Tijdens de inpoldering van de Flevopolder in de zestiger jaren bleef het kletsnatte gebied, een enorme lap van 3000 ha, als laatste lange tijd onontgonnen liggen. Intussen ontstond er geheel spontaan een fraai moeras, met uitgestrekte rietvelden. Daarin vestigden zich zeldzame vogelsoorten als baardmannetje, blauwborst, grote karekiet, roerdomp en lepelaar en zelfs lang uitgestorven soorten als de kleine en de grote zilverreiger. Zo iets was nog nooit vertoond. Biologen uit binnen- en buitenland waren verrukt. Al dat moois was bestemd voor vernietiging; het gebied was immers aangewezen als toekomstig industrieterrein! Ernst Poorter, bioloog bij de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP), pleitte voor het behoud van het gebied als reservaat. Er was veel tegenstand in de organisatie, maar in 1974 besliste directeur Van Duin positief, waarvoor hulde! Dat betekende dat het gebied natuurlijk zou blijven en na verdere afwerking en inrichting als reservaat aan SBB zou worden overgedragen. Zo raakte ik er rond 1980 als directeur Natuurbehoud van SBB bij betrokken. Het was namelijk logisch dat over de inrichting door de RIJP overleg plaats vond met SBB als de toekomstige eigenaar en wel in de z.g. Beheerscommissie. Mijn medewerker Frans Vera was met dit dossier belast en hij stortte zich er met hart en ziel in. Vanaf dat moment zijn de Oostvaardersplassen en Frans Vera niet meer van elkaar los te denken, tot op de dag van vandaag. Een groot probleem was hoe te voorkomen dat het open moerasgebied een monotoon rietveld zou worden en uiteindelijk zou dichtgroeien met bos. Frans Vera en de veldmedewerkers van de RIJP ontdekten evenwel dat de honderden grauwe ganzen die zich in de ruitijd in het moeras bevonden in staat waren dat door hun vraat aan de rietvegetatie open te houden. Maar ganzen hebben ook grasland nodig als tweede voedselbron. De RIJP had een kade aangelegd rond het moeras en buiten die kade lagen enkele duizenden hectaren prima grasland

klaar voor de landbouw. Wij zetten in op toevoeging van die hectaren aan het reservaat. Dat werd in de inzet van een lang getouwtrek met de RIJP, een strijd die tenslotte door SBB werd gewonnen, vooral door de vasthoudendheid en de overtuigingskracht van Frans Vera. Als sluitstuk werd bereikt dat het spoortracé Almere-Lelystad werd aangepast en om het gebied heen geleid: het z.g. badkuiptracé. Een huzarenstuk! Het graslandgebied hoorde nu onverbrekkelijk bij de Oostvaardersplassen. Maar ook in dat graslandgebied bestond het probleem van ongewenste bosvorming. Om dat te voorkomen werden in 1983 en 1984 enkele tientallen grote grazers geïntroduceerd, eerst Heckrunderen en kort daarna konikpaarden. In 1992 volgden edelherten. Dat bleek te werken; de grote grazers vervulden hun rol goed en hielden het gebied open. Zo ontwikkelden de Oostvaardersplassen zich tot een topgebied met ongekende rijkdom aan water- en moerasvogels. Rond 1995 was de rijkdom op haar hoogtepunt, met vele zeldzame soorten, meest in ongekend grote aantallen. Op grond van die rijkdom is het gebied aangewezen als Europees natuurgebied (Natura 2000). Voor dit fantastische resultaat is hard gewerkt en gestreden en daarvoor komt vooral Frans Vera de eer toe.

Maar de tijd gaat door. Tot 1996 was de RIJP verantwoordelijk voor het beheer; in dat jaar vond de overdracht plaats aan SBB. Daarmee kreeg Frans Vera een doorslaggevende invloed op het beheer. Zijn grote fout is geweest dat hij de populaties heckrunderen, konikpaarden en edelherten onbelemmerd liet groeien: van 1996 tot 2008 van 0,8 tot 2,5 dieren per ha. Daar bovenop ontstond ook een enorme graasdruk door de steeds grotere ganzenpopulaties. De gecombineerde graasdruk van duizenden grote herbivoren en tienduizenden ganzen resulteert in een vertrapte kale vlakte waar ieder sprietje door de hongerige grazers wordt geconsumeerd. In ecologische termen: De hele primaire productie wordt door de grazers opgegeten. Voor bloemen, struiken, vlinders en kevers, is geen plaats meer over, insecten- en zaadetende vogels vinden er geen voedsel en broedgelegenheid meer. Zelfs muizen en mollen schijnen het niet meer vol te houden. Sinds 1997 is de vogelbevolking met een factor tien tot twintig afgenomen en de onderzoekers (Van Manen 2012) voorspellen dat binnenkort alleen nog enkele kieviten, meerkoeten en kleine karekieten zullen overblijven. Denkt U nu even aan wat ik U zoëven vertelde over het verschil tussen intacte en gestoorde ecosystemen. In pakweg vijftien jaar is de redelijk evenwichtige soortensamenstelling van het ecosysteem verregaand uitgehold. Van een intacte voedselketen is geen sprake meer. In feite is nu sprake van een monotone grasmat die tot de laatste spriet volledig benut wordt door grote grazers en ganzen. Het is wrang om het te moeten vaststellen: **Het begraasde gebied bevindt zich nu op het ecologische niveau van een intensieve veehouderij!** Wat vogels betreft scoort het zelfs slechter dan het natuurarme grootschalige landbouwgebied buiten het reservaat. Hoezo habitatdiversiteit, hoezo biodiversiteit? De voedselpiramide is volledig verstoord en dat blijft natuurlijk het geval zolang de graasdruk niet grondig wordt gecorrigeerd. Maar daarover valt met Frans Vera en met Staatsbosbeheer niet te praten.

Doelstellingen

Hoe heeft het zover kunnen komen? Verschillende commissies hebben zich bezig gehouden met doelstellingen en uitvoeringsmaatregelen, waaronder de inzet van grote grazers. Ik zal de hoofdlijnen met u doornemen. Een belangrijke rol speelde al in een vroeg stadium de genoemde Beheerscommissie OVP. In 1995 formuleerde deze commissie het natuurdoel van de Oostvaardersplassen als volgt: “...een samenhangend moerasesysteem waarin spontane natuurlijke processen zich zoveel mogelijk ongestoord kunnen afspelen, waarbij het gebied als

habitat voor internationaal belangrijke soorten, in ieder geval voor de prioritaire en aandachtsoorten uit het Natuurbeleidsplan (lepelaars, reigerachtigen, steltlopers, ganzen) behouden blijft.” Het doel van de inzet van grote grazers luidde als volgt: “Grote herbivoren zijn in staat zonder menselijk ingrijpen het gebied jaarrond te begrazen en zij kunnen de verschillende gewenste landschapstypen (droog grasland, riet, ruigte en struweel) creëren en in stand houden. Zij bieden daarmee een duurzaam habitat voor de in de doelstelling genoemde prioritaire soorten.”

Belangrijk: In het oorspronkelijke beersplan staan de grote grazers ten dienste van de prioritaire vogelsoorten. Ze vormen geen op zichzelf staande doelstelling, ze zijn uitsluitend middel!

Die doelstelling verandert in 2008. Meer dan twintig jaar zijn verstreken sinds de introductie van de grote grazers. Inmiddels is hun aantal fors gegroeid en enorm uit de hand gelopen. Er is nooit in de aantallen ingegrepen en nu worden de grenzen bereikt. Steeds meer dieren sterven door verhongering. En, zoals we zagen, van het aanwezige ecosysteem is niet veel meer over. Er ontstaat steeds meer, ook maatschappelijke, discussie over het al dan niet natuurlijk zijn van de ontwikkeling van de bevolking van de grote wilde planteneters in de Oostvaardersplassen. Inmiddels is de Beheerscommissie vervangen door een internationaal samengestelde commissie van deskundigen, de ICMO. De discussie in de ICMO spitst zich toe op de sterfte, niet op de vraag of de aantallen grazers wel in overeenstemming zijn met de draagkracht van het ecosysteem. Hoe dan ook, een herijking is nodig. Minister Veerman van LNV vraagt daarom aan Staatsbosbeheer een ontwikkelingsvisie te schrijven. Het is Frans Vera die de opdracht krijgt. Hij schrijft een nieuw beleidsdocument, de Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen, met als verheven motto “Voorbij de horizon van het vertrouwde”. Vera constateert dat de natuurdoelstelling uit 1995 op twee gedachten hinkt. Enerzijds het bieden van volop ruimte voor natuurlijke processen, anderzijds het handhaven van een bepaalde toestand van het gebied en de bijbehorende soortenrijkdom. Hij vindt dat de doelstelling eenduidig moet zijn en vervangt de oude door een nieuwe: “Het scheppen van randvoorwaarden voor natuurlijke processen en deze in stand houden. Welke randvoorwaarden en voor welke processen dat zijn wordt ontleend aan de spontane ontwikkeling in het gebied zelf en aan natuurlijk functionerende ecosystemen elders in de wereld die als referentiekader dienen.” **Een soort toverformule waarmee je veel kanten op kunt.** Let wel! Het in stand houden van het gebied als habitat voor prioritaire soorten is geschrappt!. **Frans Vera kiest voor wat ik zou willen noemen “de vlucht vooruit” en gokt nu volledig op natuurlijke processen.** Voor hem betekent dat het de vrije loop laten van de populatieontwikkeling van de grote grazers. **“Natuurlijke processen” hebben een absoluut karakter gekregen en zijn een geloofsartikel geworden.** Dat blijkt ook uit de toon van het document; die is niet zakelijk meer. “De kern van de toekomstvisie OVP: Wat er tot nu toe aan kwaliteit tot stand kwam en nog komt, de uitkomst was, is en zal zijn van natuurlijke processen.” Vera spreekt in lyrische termen over de moeizame weg naar de top van de berg. Maar voor hem staat de uitkomst nu al vast: **“Niets anders wacht ons dan de top!”** Bergbeklimmen is een hachelijke zaak. Ons wacht niet alleen de top, het kan even goed de afgrond zijn!

Ik vind het wel schokkend dat dit aanvechtbare document, geschreven door één enkele persoon, door SBB – blijkbaar met goedkeuring van het toenmalige ministerie van Landbouw - is geaccepteerd als basis voor beleid en beheer in de Oostvaardersplassen. De in 1995 geformuleerde hoofddoelstellingen zijn in het begraasde gebied duidelijk niet gehaald. De oorzaak is duidelijk. **De natuurlijke processen, te weten het uit de hand laten lopen van de grazerpopulaties, bevorderen de biodiversiteit niet maar brengen die juist om zeep. Maar wat gebeurt: In plaats van de natuurlijke processen bij te stellen maakt men van dit middel de nieuwe hoofddoelstelling. Om het**

nog wat korter door de bocht te formuleren: Het probleem is overbegrazing. Maak van het probleem de oplossing en de zaak is geregeld.

Of, ... of ..., heeft Frans Vera misschien toch gelijk? Is het de top van de berg die ons wacht? Moeten we geen vertrouwen hebben in de kracht van de natuurlijke processen?

Het wetenschappelijk fundament

Voor mij is het antwoord eenvoudig. **Een blind vertrouwen op natuurlijke processen heeft met wetenschap niets te maken. Het is niet anders dan een pseudoreligieuze waan. De ontwikkelingsvisie van Frans Vera berust op drijfzand.**

Wat is ecologische wetenschap dan wel? De grondprincipes zijn heel eenvoudig. Meten en waarnemen vormen de basis. Die stellen in staat processen te verklaren, hypothesen op te stellen en experimenten uit te voeren. Zo komen we erachter hoe ecosystemen in elkaar zitten en hoe ze werken. Dat maakt het weer mogelijk bepaalde ontwikkelingen te voorspellen. Daarbij kijken we steeds opnieuw of verwachtingen uitkomen en stellen we waar nodig onze inzichten bij. Op die grondprincipes was de aanpak in de Oostvaardersplassen oorspronkelijk gebaseerd. Ook de doelen waren duidelijk: de instandhouding en de ontwikkeling van moerashabitats met daarbij behorende prioritaire soorten. Natuurlijk bestaat er geen natuur zonder natuurlijke processen. Het totale Zijn berust op natuurlijke processen. Storm en regen, overstroming, bodemverzuring, spijsvertering, eten en gegeten worden, bloeien en vruchtzetten, paring en geboorte, de variatie is eindeloos. Denk ook aan voedselkringlopen en kringlopen van geboorte, groei en sterven. Sommige processen zijn stuurbaar, andere niet. **Het ontwikkelen en beheren van ecosystemen is een vak dat alles te maken heeft met het leiden van stuurbare processen in gewenste banen. Concreet: Als grote grazers worden ingezet om habitats en soorten in het ecosysteem van de Oostvaardersplassen te sturen naar een gewenste kwaliteit en samenstelling, moet men ofwel de randvoorwaarden ofwel de processen ofwel beide tegelijk corrigeren als dat niet goed gaat. Dat is ten onrechte niet gebeurd en daardoor is het z.g. natuurlijke proces voorspelbaar ontspoord. De gecombineerde graasdruk van duizenden grote herbivoren en tienduizenden ganzen resulteert in een vertrapte kale vlakte waarin de hele primaire productie door de grazers wordt opgegeten. Het resultaat is een ecologische woestijn.** Daarmee scoort het gebied slechter dan het natuurarme grootschalige landbouwgebied in zuidelijk Flevoland. In de Ontwikkelingsvisie van 2008 voorspelt Frans Vera nog dat de grazers levensmogelijkheden zullen bieden aan allerlei planten- en diersoorten, maar ik kan me niet voorstellen dat hij dat zelf nog gelooft. En dan is er nog zijn laatste stelling: Ook al zou het begraasde gebied soortenarm worden, dan is dat nog geen probleem, want dit gebied staat immers in dienst van het ganzenbeheer en de ganzen zijn van levensbelang voor het openhouden van het moerassige deel van de Oostvaardersplassen. Dat laatste mag waar zijn, maar voor hetzelfde geld maak je er iets moois van, met grote grazers, maar wel veel en veel minder. Dat vraagt om regulering door de beheerder, kunstmatig ingrijpen dus, maar niet minder kunstmatig dan het instandhouden en begeleiden van het huidige sterfhuis.

Kortom, het heersende regiem is een ecologische ramp, het heeft geen solide wetenschappelijke basis en het is het volkomen zinloos. Als een officiële beheersinstantie zoveel dierenleed veroorzaakt en zoveel maatschappelijke discussie oproept, moet zij daar toch wel heel goede argumenten voor hebben. Welnu, die argumenten zijn er niet. Staatsbosbeheer, met al haar commissies en adviseurs, laat zich leiden door een waan, een irrationeel geloof. Het zijn de kleren

van de keizer. En bijna iedereen trapt erin, de politiek in het bijzonder. Het is tragisch dat zo'n schitterend en veelbelovend natuurproject als de Oostvaardersplassen zo ver heeft kunnen afglijden.